

ПИСЬМЕННИЦЬКІ ПОЛЛОГИ

Пантелеймон Куліш і Михайло Павлик

Одним із цінних епізодів співпраці Юзефа Ігнація Крашевського з українцями стало його листування з Пантелеймоном Кулішем у 1882 році. Хоча насправді це був не просто обмін листами між видатними представниками двох народів, а визначною сторінкою в історії польсько-українських відносин у 80–90-х роках ХІХ ст. Ці матеріали стали надбанням громадськості, коли Михайло Павлик, впорядковуючи архів Ю. І. Крашевського за дорученням його сина, натрапив на кореспонденцію і, отримавши згоду П. Куліша, опублікував її в 1892 р. в часописі «Народ». Однак справа не обмежилася самою тільки публікацією, а викликала, як, зрештою, і планувалося видавцем, широкий суспільний резонанс.

Михайло Павлик, звертаючись до П. Куліша, так описує обставини появи листів на сторінках русько-українського радикального часопису «Народ»: «Маючи велику для мене, як Русина та ще й радикала, честь порятувати бібліотеку після славного польського письменника і діяча Осипа Крашевського в Кракові в 1887–1888 рр., я наткнувся там на Вашу, Високоповажний Добродію, переписку з великим Покійником про Ваш побут у Львові в 1882 р. та про Ваші тодішні зносини с Поляками. Я зняв, за дозволом сім'ї Крашевського, копії з тої переписки і, переконавшись, як несправедливо писали були про ту Вашу кампанію галицькі руські газети обох таборів – старих і народовців, я ще 1888 р. попросив Вас дозволити мені опублікувати ту переписку. Ви на це згодні, та мені годі було зробити се зараз, і я мусив ждати кращої нагоди. Коли ж під кінець 1890 р. у нас настала т. зв. «угода» народовців із певними Поляками та з австрійським урядом <...>, я зважив, що настала крайня пора вивести цю справу на чисту воду»¹. Тобто Михайло Павлик розраховував,

¹ Павлик М. Про «строїтелів» і «руїників». Відповідь М. Павлика П. Кулішу // Народ. – 1893, № 1. – С. 10–11.

що фактична невдача П. Куліша у «кампанії с Поляками» мала стати пересторогою у теперішній діяльності русинів, «особливо народо-вців», а також прагнув розвіяти неправдиві твердження москвофілів, що весь українофільський рух Галичини є польською інтригою, сплетеною, зокрема, за участю П. Куліша. Для прикладу, в органі галицьких москвофілів «Галицкая Русь» вийшла наклепницька стаття з інформацією, що за посередництвом Ю. І. Крашевського у Львові відбувалися «торги» між П. Кулішем та польськими магнатами, які нібито мали дати гроші на видання української газети з польським духом «Хутор».

Тут необхідно докладніше спинитися на обставинах упорядкування Михайлом Павликом бібліотеки Ю. І. Крашевського. Отже, після смерті його син запросив до цієї праці українського письменника . Упродовж 1887–1888 рр. він наполегливо працював у Кракові, укладаючи «Каталог бібліотеки, рукописів, дипломів»², до якого ввійшло біля 15 тис. записів. Окрім творів самого Ю. І. Крашевського, до каталогу ввійшли давні видання і рукописи різними мовами, енциклопедії та словники, книжки з різних галузей знання, твори образотворчого мистецтва, карти, атласи, фотографії – значна частина того, що за роки свого життя нагромадив польський письменник. До каталогу було додано іменник покажчик, що значно полегшує роботу із ним і нині. «Хоча праця була важкою, до того ж обмежена досить стислим терміном і недостатньо оплачувана (70 гульденів на місяць, тобто, за словами Павлика, «собача плата»), М. Павлик був нею задоволений, бо одержав від сина польського письменника «право писати дописи про все, що буде розібрано з речей чи праць Ю. І. Крашевського», а це давало можливість «більше зробити для української справи»³. Тож правом цим Павлик скористався сповна, не тільки порушуючи на шпальтах «Народу» справу листування Ю. І. Крашевського з П. Кулішем. Скопіював він також унікальний примірник перших українських інтермедій до драми Якуба Гаватовича і написав наукову працю за цими матеріалами –

² Pawlik M. Katalog księgozbioru, rękopisów, dyplomów, rycin, map, atlasów, fotografii, jakoteż osobistych dyplomów, adresów, itp. pozostałych po śp. Józefie Ignacym Kraszewskim. – Lwów, 1888. – 649 s.

³ В. П. Павлик і польська культура // Український календар. – Варшава: Українське суспільно-культурне товариство, 1980. – С. 152.

«Якуб Гаватович (Гават), автор перших руських інтермедій з 1619 р.» (ЗНТШ, 1900). Шкода, що інший рукописний діалог писаний польською і українською мовами під назвою «Bajki kozackie z kostyrem i zolnierzem» про, який писав Крашевський і який пізніше Кароль Бадецький відніс до не відшуканих стародруків.

Ю. І. Крашевський часто у публіцистиці обстоював концепцію вільної федерації слов'янських народів. «Віра Крашевського у можливість братерства всіх слов'янських народів на певний час похитнулася після кривавого придушення російським урядом січневого повстання. Однак вона знову відродилася після виникнення Німецького Рейху. Шукаючи союзників у боротьбі проти германізаційної політики німецької імперії, Крашевський встановив контакти з ліберальними російськими, чеськими і лужицькими колами»⁴. Спробуємо з'ясувати, чи контакти з представником української інтелігенції належали до одного із векторів цієї діяльності і чи можуть вважатися своєрідним запрошенням до участі у цій омріяній спільноті слов'янських народів.

Заочне знайомство Ю. І. Крашевського з П. Кулішем було давнім, започаткованим ще під час публікацій творів останнього (зокрема оповідань «О том, что случилось с козаком Бурдюгом на Зеленой неделе», «О том, от чего в местечке Воронеже высох Пешевцов став», перекладених польською М. Грабовським) в «Athenaeum». Уперше докладно постать П. Куліша як молодого літератора у 1843 році, щойно познайомившись із ним, представив Ю. І. Крашевському в приватному листі саме М. Грабовський⁵, польський літературний критик і автор українських повістей «Коліївщина і степи» (1838), «Станиця Гуляйпольська» (1841), «Тайкури» (1846), «Заметіль у степах» (1862). Із часом знайомство М. Грабовського з П. Кулішем переросло у міцну дружбу. Останню з названих повістей на російську мову переклав у 1876 році саме П. Куліш. Перші враження від знайомства з молодим українським літератором М. Грабовський описує Ю. І. Крашевському як надзвичайно позитивні: «Скрізь по-

⁴ Hornowa E. Pertraktacje Kraszewskiego i Kulisza w sprawie zbliżenia polsko-ukraińskiego // *Zeszyty naukowe Wyższej Szkoły Pedagogicznej w Opolu. Historia VI*. – 1967. – S. 225.

⁵ Michała Grabowskiego listy literackie. Wydał Adam Bar. – Kraków: Polska Akademia Umiejętności, 1934. – S. 322–329.

мітна любов до малоросійської народності й історичності, які вже мали право привертати увагу. <...> Я побачив чоловіка 24 років, дуже приємного в поведженні, милого і цікавого співрозмовника, чудового художника, палкого любителя малоросійських пам'яток і поетичних народних традицій»⁶. А у спогадах П. Куліша є свідчення і про особисту зустріч із Ю. І. Крашевським в Олександрівці, маєтку М. Грабовського: «Він (Ю. І. Крашевський. – *Р. Р.*) був поляком і католиком до глибини душі, але це йому не вадило співчувати тодішньому моему псевдопатріотизмові. Гомерівську мою поему («Україна». – *Р. Р.*) він хвалив надмірно»⁷. Весь цей комплекс явищ безперечно свідчить про значний інтерес Ю. І. Крашевського до творчості П. Куліша, який виник ще у 40-х роках XIX ст.

Узагалі П. Куліш підтримував дружні стосунки із багатьма поляками на Україні – з братами Головінськими – Ігнацієм і Германом, письменниками Томашем Олізаровським, Зеноном Фішем, професором фізики і хімії Стефаном Зіновичем, антикваром Костянтином Свідзінським, який надсилав у заслання П. Кулішу і М. Костомарову опубліковані архівні матеріали, польським етнографом із Київщини Едвардом Руліковським. М. Грабовський також під час заслання підтримував П. Куліша, назвавши того приятелем у своєму дослідженні «Україна давня і сучасна» (1850). Зокрема у передмові до першого тому, який вийшов у Києві в 1850 р., польський письменник зазначав, що другий том заповідається значно цікавішим і що в його підготовці брав активну участь П. Куліш. На жаль, другий том так і не був виданий.

Можна також говорити про значний вплив М. Грабовського на історичний світогляд П. Куліша у питанні оцінки ролі польської шляхти на Україні та в осуді селянсько-козацьких повстанських рухів XVII–XVIII ст.⁸. А у зближенні Ю. І. Крашевського із П. Кулішем, яке згодом отримало своє продовження у львівському епізоді, посередництво М. Грабовського є незаперечним. Однак навіть під час перерви у листуванні, яка тривала від співпраці в «Athenaeum» і

⁶ Michała Grabowskiego listy literackie. Wydał Adam Bar. – Kraków: Polska Akademia Umiejętności, 1934. – S. 323.

⁷ Цит. за: Козак С. Ранні зацікавлення Пантелеймона Куліша // Український календар. – Варшава: Українське суспільно-культурне товариство, 1971. – С. 346.

⁸ Пор. Юровська О. Матеріали з громадського і літературного життя України XIX і початку XX ст. Куліш і Грабовський // Україна. – 1929. – Вересень, № 36. – С. 72–85.

до відвідини П. Кулішем Львова, контакти не переривалося: це підтверджують наявні в бібліотеці Ю. І. Крашевського «Записки о Южной Руси» (1857) і редактований П. Кулішем альманах «Хата» (1860). На жаль, листи від Ю. І. Крашевського та М. Грабовського, як пише у своїх спогадах П. Куліш, згоріли під час пожежі в його будинку.

Через багато років контакти першим відновив Ю. І. Крашевський у зв'язку з приїздом П. Куліша до Львова в 1882 р. з планами видання українських перекладів іноземних творів, які заборонялися видавати на території царської Росії. Тоді ж було видано і збірку «Хутірна Поезія», яка й привернула увагу Ю. І. Крашевського, хоча й була перейнята «московсько-монархічним» духом. Він написав листа своєму шкільному товаришеві у Львові, що позиція П. Куліша здатна «отверезити Русинів з їх оморочу в політичних і соціальних справах»⁹. Цей товариш, імені якого не називає ані П. Куліш, ані Ю. І. Крашевський, завітав до тимчасового помешкання П. Куліша, і таким чином було започатковано його знайомство з політично активним середовищем галицьких поляків. Однак, за твердженням самого П. Куліша, раніше він вже контактував із Ю. І. Крашевським, коли той був редактором «Атенеуму» (1841–1851), надсилав для публікації деякі свої твори. Чомусь П. Куліш згадав тільки про не опубліковану тоді поему «Україна. Од початку України аж до батька Хмельницького» (1843 р.): мовляв, Ю. І. Крашевський високо оцінив її, та не надрукував, побоюючись неприхильної реакції польських читачів¹⁰.

Перший лист Ю. І. Крашевського з галицького епізоду, на жаль, не зберігся. Із відповіді П. Куліша лише відомо, що він був коротким, але сердечним. Особливо П. Куліша зворушило в ньому звертання «брате». Та й сам П. Куліш не стримується у своїх позитивних епітетах та куртуазних звертаннях до польського письменника: «Ви ж, будвши не тільки польським, та й нашим рідним поетом, знаю, що лучче всієї Польщі і всієї навіть України мене зрозумієте. Маю собі за честь називатись Вашим, високо-превисоко поважний Пане Дობродію, найменшим братом і найнижчим слугою»¹¹.

⁹ Павлик М. Про «строїтелів» і «руїнників». Відповідь М. Павлика П. Кулішу // Народ. – 1893, № 1. – С. 11.

¹⁰ Павлик М. Куліш про свою справу з поляками // Народ. – 1893, № 24. – С. 248.

¹¹ Тут і далі цитати з «Народу» подаємо в сучасному правописі. Павлик М.

Збереглося три листи П. Куліша до Ю. І. Крашевського. До першого з них було додано проект промови польською мовою, яку П. Куліш планував виголосити під час урочистого обіду у колі польської інтелігенції Львова, влаштованого на його честь. Хоча всі листи від Ю. І. Крашевського згоріли, але чернетку відповіді на цього листа Павлик відшукав у його архіві й опублікував 1887 року в петербурзькому польськомовному журналі «Край»¹². У березні 1882 р. П. Куліш відписав Ю. І. Крашевському, а в квітні надіслав ще й обіцяну раніше «Крашанку русинам і полякам на Великдень 1882 р.» із супровідними словами, однак на ці два останні листи відповіді він вже не отримав.

Єдиний зі збережених листів Ю. І. Крашевського дозволимо собі навести в повному обсязі в нашому перекладі українською мовою:

«Милій мій пане і брате! Бачите, що я вперто пишу – брате, бо я вірю в загальне братерство людей, відповідно до науки Христа, а тим більше братерство одноплемінних народів, навіть якщо рідні брати протягом кількох сотень років видирали один одному очі. І цього прислів'я «не буде братом»¹³ я не хочу знати, я його відкидаю, до братерства треба йти, це ідеал людства, а без ідеалів може жити тільки худоба. Тому, мій пане і брате, я сердечно дякую вам за вашу поезію і ваш лист. Спробуймо хоча б започаткувати цю велику справу зближення і порозуміння і вийдімо з цієї щоденної калюжі до тих *temla serena* Лукреція, в яких усе видно чіткіше. Замість вбивати один одного, допомагаймо, замість ненавидіти, любімо один одного. У цьому минулому, у якому є ваші Наливайки і Хмельницькі, є й інші люди, оживлені братнім духом, що не відреклися від національності, але й зуміли бути братами. Адже ваш Шевченко з моїм приятелем Бр. Залеським були друзями – це засвідчують його листи. Ви можете багато – робіть, що можете. Ви саме там, де можна і треба діяти – гоїти рани, а не роз'яструвати. Адже на одній землі можуть жити дві сім'ї і шанувати одна одну. Збережімо з минулого те, що добре, а що погане, стараймося забути. Якщо були провини, треба

Куліш та Крашевський. Причинок до історії русько-польських відносин // Народ. – 1892, № 20–21. – С. 221.

¹² Pawlik M. Spuścizna po J.I.Kraszewskim // Kraj. Dodatek literacki. – 1887, Nr. 32.

¹³ Цитата із листа Крашевського, де було наведено приказку «Póki świat światem, Rusin Polakowi nie będzie bratem».

пробачити і до кращого йти. На жаль, може, далеко від нас ідеальне майбутнє, але до цих ідеалів, хай нам навіть буря крила ламатиме, летімо. Тож я простягаю братню руку, навіть якщо вона буде відштовхнута. Ваш Ю. К.»¹⁴.

Тут, мабуть, необхідно ширше спинитися і на тезах П. Куліша, які викликали такий ентузіазм з боку польського письменника. Як відомо, концепція української історії П. Куліша базувалася на альтернативних до загального нурту засадах. Почавши свою діяльність як член Кирило-Мефодіївського братства, він згодом обстоював концепцію негативного впливу козацьких і селянських повстань на розвиток української державності та культури. Працюючи у Варшаві в 1864–1868 рр., з 1871 р. у Відні, а з 1873 р. у Петербурзі на посаді редактора «Журнала Министерства путей сообщения», він підготував тритомне дослідження «История воссоединения Руси», в якому прагнув документально підтвердити ідею історичної згубності народно-визвольних рухів і піднести культуротворчу місію польської шляхти, ополяченого українського панства і російського царизму на Україні. «История воссоединения Руси» була зустрінута українською громадськістю з розчаруванням і обуренням. Відомою є і непослідовність поглядів П. Куліша, про світогляд якого І. Я. Франко писав: «Друга половина думки б'є першій в пику».

«Куліш – мислитель гостро критичний, а тому непостійний і суперечливий. <...> Його вірність українській ідеї не виключає чергування полонофільських, русофільських і австрофільських настроїв; козакоманія змінюється козакофобством; захоплення визвольною потугою народу, історієтворчим потенціалом останнього поступається в нього елітаристським запереченням суб'єктних спроможностей пасивної народної маси; неприйняття екстремізму в будь-яких формах, принцип ненасилля (зло не перебороти насильством) поєднується в його історіософії з визнанням “правди сильнішого” і баченням в “ошляхетненій” військовій силі знаряддя прогресу <...> культурно-автономістські й федералістські ідеї поєднуються в нього з самостійницькими»¹⁵.

¹⁴ Народ. – 1892, № 21–22. – С. 222.

¹⁵ Лисий І. Панько Куліш // Філософська думка в Україні: Біогр. словник / Авт. кол.: В. С. Горський, М. Л. Ткачук, В. М. Нічик та ін. – К.: Унів. вид-во «Пульсари», 2002. – 244 с.

Час листування з Ю. І. Крашевським – це період «Крашанки...», тобто, здавалося б, козакофобський і полонофільський. Однак протестує П. Куліш тут не стільки проти історичної ролі козацтва, стільки проти будування руської ідентичності на основі неприязні до Польщі. Фактично виступ П. Куліша перед польською громадою Галичини видається широкою програмою позитивної співпраці, начерком концепції безконфліктного співіснування двох народів, які через історичні обставини опинилися поряд у різних соціальних ролях. Таким чином, тут наявна ідеалістична концепція суспільного ладу: обов'язок панівних верств забезпечити народу просвіту і добробут, який, власне, і має оберігати непорушність устрою від «соціальних цькувальників людської темноти». На заможних освічених людей П. Куліш покладає великі надії у піднесенні Русі, а тим самим і Польщі, вірить, що «минула пора егоїстичних помилок у світі, цивілізованому вищою наукою». А оскільки класовий антагонізм на Україні посилювався міжнаціональною ворожнечею, то тим більше потрібною була «милосердна правда в стосунках між різними верствами і різними народностями». За П. Кулішем, руському народу пора відмовитися від «отрути злості», національної ненависті, «викликаних у ньому Східною і Західною Церквами, яка, якщо цьому не запобігти, ще обов'язково буде виникати в майбутньому, на велику шкоду освіти і цивілізації»¹⁶. Далекоглядним, майже пророчим прогнозам і грізним пересторогам П. Куліша частково судилося справдитися у майбутньому. Діяти полякам він пропонував шляхетно: долати русинські упередження ненасильницькими методами. «Навпаки, політика щирої допомоги Русинам у найширшій (і при цьому неконтрольованій) їхній діяльності згасила б вогонь прихованого і відвертого підбурювання одного неукраїнцем іншим. Я скажу більше: вона виробила б полякам на всій Русі, ба і на Україні, в сприйнятті руського загалу це визнання, без якого польське майбутнє є дуже сумнівним»¹⁷.

Схоже прохання-запрошення до співпраці П. Куліш висловив і в своєму останньому листі до Ю. І. Крашевського, на якого відповів так і не було: «Звідусюди я чую, що Пани Ляхи хотіли б користуватися моїм побутом у Галичині. Щоб це благословенне бажання

¹⁶ Народ. – 1892, №21–22. – С. 222.

¹⁷ Там само. – С. 222.

поставити на реальний ґрунт, я б їм нараяв по-приятельськи от що: нехай вони дадуть через мене Русинам пільгу у всьому тому, на що Русини по правді нарікають. Тоді б і моє слово впотужнилось між Русинами, і може я б пригасив-таки небезпечно для Поляків (та й для них самих с Поляками) злобу, котрою вони так сильно палають, як той Сампсон палав проти Филістимлян»¹⁸. Здається, небезпеку зростання міжнаціональної ненависті бачив тільки П. Куліш. Однак плани П. Куліша щодо підтримки польським панством Галичини русинських справ не сповнилися. За думкою самого П. Куліша, «коли б не мовчанка Крашевського та не папська енцикліка [про передачу галицько-руських монастирів Василіан польським єзуїтам], то мільйонами б лічено гульдени – котрі полились (би) од польських панів Галичини на народну руську справу»¹⁹.

Тогочасні дослідники цієї сторінки польсько-українських взаємин – Михайло Павлик і Михайло Драгоманов – причиною припинення контакту з боку Ю. І. Крашевського вважали ідейну незгоду і принципову неможливість дати позитивну відповідь на конкретні прохання П. Куліша. М. Драгоманов зауважував: «Ю. І. Крашевський замовк, бо добре знав, що пани галицькі зовсім не думають розв'язувати свої кишені для цілей д. Куліша, і сам папа видав свою енцикліку про передачу монастирів галицько-руських польським єзуїтам через те, що цього в нього вимагає польське панство, котре й досі, як у XVI–XVII ст., думає, що вся польсько-руська справа – зо всіма її національними, політичними й навіть соціальними комплікаціями – буде скінчена, коли русини стануть римськими католиками»²⁰. Михайло Павлик теж зазначав: «Та тут-то й уся трагіка польської місії на Русі, що навіть у такого Ю. І. Крашевського, того, як Ви його звете «освіченого широкою, глибокою і універсальною наукою генія народу Польського, чи Українського, чи обох їх вкупі», – що навіть у такого, кажу, Ю. І. Крашевського, політика польських панів та єзуїтів важливіша, чим примирення мільйонів руського народу з польським»²¹.

¹⁸ Там само. – С. 223.

¹⁹ Драгоманов М. Погляд М.П.Драгоманова на українську історію (Єго стаття по поводу переписки д. Куліша с Крашевским і Павликом) // Народ. – 1895, № 17. – С. 267.

²⁰ Там само. – С. 267.

²¹ Павлик М. Про «строїтелів» та «руїників». Відповідь М. Павлика П. Кулішу // Народ. – 1893, № 3. – С. 26.

Стосунки, що виникли і раптово припинилися поміж двома письменниками, десятьма роками пізніше були оцінені в загальному контексті тогочасної напруженої суспільно-політичної ситуації на Галичині, коли серед прогресивних соціал-демократів зміцнів скепсис щодо можливостей еволюційної зміни свідомості панівного класу. Зрештою, ця відмінність позицій вкладається в загальну тенденцію світоглядних змін, які відбулися між окремими поколіннями – від романтичної віри в можливість міжнаціональної і міжстанової згоди в умовах патерналістських стосунків на селі до радикалізації поглядів щодо непримиренності антагоністичних класів на тлі зростання української національної свідомості. На нашу думку, відсутність відповіді на два останні листи П. Куліша могла бути спричинена, зокрема, скрутною особистою ситуацією Юзефа Ігнація Крашевського – слідством і судовим процесом 1883–1884 рр. і наступним ув'язненням, які, вочевидь, і перешкодили таким важливим крокам зі зближення великих синів двох народів. Нагадаємо, що в бібліотеці Ю. І. Крашевського збереглося аж три екземпляри «Крашанки...» (один із присвятою автора) і видання «Хутірної поезії» (теж із присвятою).

Броніслав Залеський і Тарас Шевченко

З Україною Ю. І. Крашевського поєднує також постать Броніслава Залеського (1819–1880), який потоваришував із Шевченком на засланні і згодом тривалий час підтримував з ним листування, яке досі залишається безцінним джерелом знань про життя українського Кобзаря. Їхні багаторічні дружні стосунки були докладно висвітлені в працях шевченкознавців, причому жоден із них не обійшовся без вивчення їх кореспонденції. Т. Шевченко і Бр. Залеський листувалися з 1853 р. і до 1857 р.: збереглося 16 листів Т. Шевченка до Б. Залеського і 11 – Бр. Залеського до Т. Шевченка. Броніслав Залеський розпродавав у Польщі й Литві Шевченкові малюнки і надсилав йому виручені гроші, а також необхідні речі, малярське приладдя²². Мабуть, саме за посередництва Бр. Залеського у розпорядженні Ю. І. Крашевського опинилися два оригінальні малюнки Шевченка – «Трію» («В казахській юрті») та «Скеля “Монах”» («Над берегом

²² Колесник П. Безсмертний Кобзар. – К.: 1961. – С. 56.

Каспійського моря») – і два портрети Т. Шевченка, виконані Бр. Залеським. Дружба Бр. Залеського і Т. Шевченка зворушила Ю. І. Крашевського настільки, що у своєму листі до П. Куліша він називає її взірцем братньої згоди між поляками й українцями²³.

Опинившись у 60-х роках XIX ст. у Парижі, Б. Залеський збирався опублікувати листи Шевченка польською мовою у «Щорічнику літературно-історичного товариства». Цього зробити не вдалося. Тоді він вирішив передати листи видавництву Академії знань у Кракові. Але й тут публікація не відбулася. Листи потім опинилися у Курніку, під Познанню, куди з Парижа було перевезено бібліотечне зібрання «Готелю Ламбер» (резиденції Чарторийських в еміграції), а 1876 року їх було передано у Краків до фондів бібліотеки князів Чарторийських, яку саме перенесли до відведеного владою Кракова приміщення колишнього міського Арсеналу. Автографи 14 листів були виявлені тільки 1970 року в архіві краківської бібліотеки Чарторийських, а також два листи знаходяться в Ягелонській бібліотеці.

Собі Бр. Залеський, вочевидь, залишив копії. Бр. Залеський через В. Спасовича повідомив М. Драгоманову, що не знає, де тепер опинилися передані до Кракова листи Т. Шевченка²⁴. Можливо, це було відмовкою, бо він сам ще не полишав ідеї опублікувати Шевченкові листи польськими силами: у 1875 році він писав у листі до генерального секретаря Академії мистецтв у Кракові Юзефа Шуйського: «Листи ці я переслав вам, щоб ви подивились, чи можна з ними що-небудь зробити. Отже, якщо маєте намір їх використати, то я просто напишу Спасовичу, що віддав їх вам, якщо ні, то накажу переписати ще раз і пошлю тому Драгоманову <...>, щоб русин не думав, що я криюся або хочу в чому пошкодити Шевченку»²⁵. Мабуть, тут ідеться про переправлення Шуйському копій, у той час як оригінали зберігалися в зібранні Чарторийських.

Драгоманову допомагав у його пошуках Влодзімеж Спасович, польський критик і літературознавець, який під кінець 1875 р. отримав доступ до копій, що зберігалися у Ю. І. Крашевського в

²³ Народ. – 1892, № 21–22. – С. 227.

²⁴ Драгоманов М. Письма Т.Г. Шевченка къ Бр. Залескому (1853–1857 г.). Несколько предварительных слов // Киевская старина. – 1883, № 1. – С. 162.

²⁵ Гуменюк Є. Як було віднайдено автографи Шевченка // Літературна Україна. – 12 червня 1970 р. – С. 4.

Дрездені. Ю. І. Крашевський «со свойственной ему любезностью принял меры к доставлению нам точной копии, как с писем, так и с примечаний к ним»²⁶. Матеріали були опубліковані М. Драгомановим у перших номерах «Киевской старины» за 1883 р. із такою приміткою: «Напоминаем читателю, что он имеет перед собою точную копию с тетради, приготовленной к печати самим Бр. Залеским. Примечания, которые дальше найдет читатель под текстом, сделаны также Залеским»²⁷.

Під час опису М. Павликом архіву Ю. І. Крашевського було віднайдено ще одну копію цих листів, яка дещо відрізнялася від опублікованої. Знахідкою зацікавився Іван Франко. Він з'ясував, що вона також побувала, мабуть, у руках Б. Залеського, який доповнив копію власними примітками. На її основі Франко зробив низку уточнень і доповнень до своєї журнальної публікації²⁸. Ці копії, на жаль, було втрачено. Тобто можна припустити, що автографи на час пошуків Драгомановим дійсно зберігалися в Кракові й Б. Залеський, можливо, справді не знав про точне місце їхнього зберігання, однак мав у своєму розпорядженні підготовлені до друку копії з примітками; копії ще були виготовлені для Шуйського, Ю. І. Крашевського і М. Драгоманова. Зрештою, документально засвідчено існування лише двох примірників копій – переданих Ю. І. Крашевським Драгоманову і знайдених у його архіві Михайлом Павликом. Причому вони не робилися одна з одною, бо помилки в них не повторюються²⁹. А відмінності між публікаціями Драгоманова і Франка вкладаються у рамки похибок, властивих переписуванню під диктовку.

Творчість Тараса Шевченка постійно привертала пильну увагу Ю. І. Крашевського, що засвідчує наявність у його бібліотеці студії Л. Совінського «Тарас Шевченко» з доданим до неї перекладом «Гайдамаків» (1861), збірки перекладів польською мовою А. Гожалчинського (1862), празького (1876) і женецького (1878)

²⁶ Драгоманов М. Письма Т.Г. Шевченка къ Бр. Залескому (1853–1857 г.). Несколько предварительных слов // Киевская старина. – 1883, № 1. – С. 162.

²⁷ Там само. – С. 165.

²⁸ Франко І. Я. Листи Шевченка до Бр.Залеського. Зібрання творів у 50-ти томах. Том.28 Київ, 1980 – С.61-72

²⁹ Полотай А. Новознайдені автографи листів Т.Г.Шевченка до Броніслава Залеського // Радянське літературознавство. – 1971 № 6. – С. 63.

видань «Кобзаря», драгоманівської публікації «Марії» (Женева, 1882)³⁰. Таємниця, яким чином копії Шевченкових листів та інші матеріали опинилися у Ю. І. Крашевського, пояснюється особливо тісними стосунками між Б. Залеським і Ю. І. Крашевським. Б. Залеський, як відомий художник-ілюстратор, оформлював твори Ю. І. Крашевського в 1871 р., про що свідчить листування останнього з Теофілем Ленартовичем³¹. Однак найтісніше їх поєднувала розвідувальна діяльність. Адже після звільнення із заслання, проживши певний час на батьківщині у Мінській губернії, в 1860 році Б. Залеський назавжди виїхав із Росії. Перебуваючи за кордоном, він підтримував зв'язки з революційними організаціями, які готували новий виступ (йому, зокрема, була доручена закупівля зброї для повстанців Литви та Білорусії під час Січневого повстання 1863 р.). Упродовж багатьох років він співпрацював з польською еміграційною пресою, здобув популярність як історик і художник. Із 1866 р. він став секретарем Історико-літературного товариства (польськ. Towarzystwo Historyczno-Literackie) і редактором «Анналів Історико-літературного товариства» (пол. «Rocznik Towarzystwa Historyczno-Literackiego»), в тому самому році видав книгу «Wugnańcy polscy w Orenburgu» («Польські засланці в Оренбурзі»). Із 1868 р. – директор Польської бібліотеки в Парижі, член Академії знань (попередниці Польської Академії наук), автор і видавець біографічних і мемуарних робіт, присвячених Адаму Чарториському, Ієроніму Кайсевичу, Людвіку Орпішевському.

Із Ю. І. Крашевським, котрий від 1863 р. жив у Дрездені, Б. Залеський зблизився, незважаючи на відмінності ідейних поглядів, особливо щодо церковних питань. Це Б. Залеський сконтактував письменника з керівництвом французької військової і політичної розвідки, яка від часу поразки у війні з Пруссією у 1870 році пильно слідкувала за зростанням сили Німецького Рейху. Ю. І. Крашевський дуже ефективно організував мережу агентів, від яких отримував розвідувальні матеріали, впорядковував, часто перекладав і висилав у Париж. А посередником у цій акції виступав саме Б. За-

³⁰ Кирчів Р. Юзеф Крашевський і Україна // Радянське літературознавство. – № 8. – К., 1968. – С. 75–85. – С. 76.

³¹ Kraszewski J. I. Lenartowicz T. Korespondencja. Do druku przygotował i komentarzem opatrzył Wincenty Danek. – Wrocław–Warszawa–Kraków, 1963. – S. 199.

леський. У листі до Т. Ленартовича від 20.X.1880 письменник повідомляє про смерть свого «старого приятеля»³².

Згодом, після викриття і звинувачень у державній зраді та шпигунстві, під час судового процесу в 1883 році Ю. І. Крашевський виправдовувався, що хотів допомогти хворому і бідному емігранту (Б. Залеський справді тяжко хворів і вмер від туберкульозу), надсилаючи певні матеріали, за які той міг отримувати винагороду. Однак В. Данек, дослідник життя і творчості Ю. І. Крашевського, переконаний, що відбувалося навпаки: це польський письменник отримував гроші для оплати інформаторів³³. А вся справа є ще одним проявом суперечностей і непослідовності, властивих характеру Ю. І. Крашевського³⁴. На процесі в Лейпцигу Ю. І. Крашевського було засуджено на три роки ув'язнення в Магдебурзькій фортеці. А через півтора року (1885) відпущено під заставу. Саме під час ув'язнення були написані історичні романи про період польсько-козацьких воєн другої половини XVII ст.: «На королівському дворі» (1885) і «Божий гнів» (1886). Таким чином, замкнулося коло українських зацікавлень Юзефа Ігнація Крашевського, які червоною ниткою пройшли через усе його життя й творчість – від повістей селянської тематики, через краєзнавчі та етнографічні дослідження, знайомство і дружбу з провідними українськими діячами аж до української проблематики історичних романів.

³² Там само. – С. 358.

³³ Danek W. Józef Ignacy Kraszewski. Zarys biograficzny. – Warszawa, 1976. – S. 394.

³⁴ Там само. – С. 397.